

พระปรมาภิไธยสมัยรัตนโกสินทร์: นัยแห่งนาม กับความสัมพันธ์ทางสังคม*

Received: 8 May 2024

Revised: 20 August 2024

Accepted: 28 August 2024

ปรัชญา ปานเกตุ**

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิหลัง ลักษณะสำคัญ และ
ภาษาในการขนานพระปรมาภิไธยกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่สะท้อนผ่าน
พระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ ข้อมูลพระปรมาภิไธย
ที่ใช้วิเคราะห์ประมวลจากเอกสารชั้นต้น ได้แก่ กฎหมายตรา 3 ดวง ประชุม
ประกาศรัชกาลที่ 4 ประกาศพระราชพิธี บทเทศนาพระราชประวัติและ
พงศาวดารกรุงเทพฯ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-รัชกาล
ที่ 5 และราชกิจจานุเบกษาเป็นหลัก จากการศึกษาพบว่าสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นสืบทอดจารีตการขนานพระปรมาภิไธยมาจากสมัยอยุธยา จุดเปลี่ยน
ของพระปรมาภิไธยทั้งด้านรูปแบบ ภาษาและเนื้อหาเริ่มต้นในรัชกาลที่ 4
ทรงเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระปรมาภิไธยจนเป็นแบบแผน พระปรมาภิไธย
ส่วนใหญ่มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน ได้แก่ พระนามเดิม สร้อยพระนามและ
พระนามแผ่นดิน ภาษาที่ใช้ขนานพระปรมาภิไธยมีลักษณะพิเศษ มีคำแสดง
พระราชฐานะกับพระคุณลักษณะแห่งพระมหากษัตริย์และสะท้อนบริบททาง
สังคม กล่าวคือพลวัตทางสังคมมีความสัมพันธ์กับการขนานพระปรมาภิไธย
ที่แตกต่างกันไปในแต่ละรัชกาล

บทความวิชาการ

บทคัดย่อ

คำสำคัญ

พระปรมาภิไธย;
สถาบันพระมหากษัตริย์;
สมัยรัตนโกสินทร์;
ภาษากับสังคม

* บทความนี้ปรับปรุงจากบทความเรื่อง “สุพรรณบัฏราชลัญจกรพระภูมินทร์” ในหนังสือ “พัชรมนตรา บรมราชาภิเษก”
จัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการกำกับกิจการพลังงาน พ.ศ. 2564 ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบบทความ
ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ในการแก้ไขบทความให้ครบถ้วนสมบูรณ์

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี
ติดต่อได้ที่: pratya54@gmail.com

Monarchical Titles in the Rattanakosin Period: Implications and Social Context*

Received: 8 May 2024

Revised: 20 August 2024

Accepted: 28 August 2024

Prachya Parnkate**

This article aims to study the background, the characteristics, and the language of the titles of the monarch in the Rattanakosin period, together with the social context reflected in these titles. The information about the monarchical titles under study is mainly derived from primary documents, namely: *the Three Seals Law*; *Collection of Announcements in the Fourth Reign*; *Royal Ceremonies Announcements*; *Preaches on Royal Biographies and the Chronology of Krungthep*; *Rattanakosin Chronology from the First to the Fifth Reigns*; and the Government Gazettes. The study finds that the naming of monarchical titles in the Early Rattanakosin period was a tradition inherited from the Ayutthaya period. The change took place in the reign of King Rama IV, who had a new convention established, according to which a monarchical title would be composed of three major components: the monarch's given name, terms for elaboration, and terms to signify the reign. The language used is highly distinctive, expressing his kingly status and characteristics and reflecting contemporary social context. Social dynamics are related to different monarchical titles.

Academic Article

Abstract

Keywords

monarchical titles,
monarchy,
Rattanakosin period,
language and society

* This article is improved from the article "The Gold Plate and the Inscription of Royal Titles" in the book *Knowledge of His Majesty King Maha Vajiralongkorn's Coronation Ceremony*, published by the Office of the Energy Regulatory Commission, 2021. The author would like to thank the peer reviewers for their useful advice for the completion of this article.

** Assistant Professor, Thai Language Major, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phetchaburi Rajabhat University, e-mail: pratya54@gmail.com

1. บทนำ

พระปรมาภิไธย หมายถึง ชื่อพระมหากษัตริย์ คำว่า “ปรมาภิไธย” มาจากคำว่า ปรม (อย่างยิ่ง) + อภิไธย (ชื่อ) แปลว่า ชื่ออันประเสริฐยิ่ง ส่วนใหญ่มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1) พระนามเดิม ปรากฏอยู่ส่วนต้นแห่งพระปรมาภิไธย เช่น พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล (รัชกาลที่ 4 มีพระนามเดิมว่าเจ้าฟ้าอานันท) พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ (รัชกาลที่ 5 มีพระนามเดิมว่าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์)

2) สร้อยพระนาม ปรากฏในตำแหน่งต่อจากพระนามเดิม มีจำนวนวรรคแตกต่างกันไป ประกอบด้วย คำแสดงขัตติยราชตระกูล คำแสดงพระบรมเดชานุภาพ พระคุณลักษณะ พระราชอิสริยยศ พระปัญญาสามารถ กับคำแสดงความเป็นสิริมงคล เป็นส่วนที่ยาวที่สุดในพระปรมาภิไธย เช่น พระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 6 ว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล จักรวรรดิสยามบรมราชูปถัมภ์ [...] บรมนาถบพิตร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว”

3) พระนามแผ่นดิน ปรากฏอยู่ส่วนท้ายแห่งพระปรมาภิไธย มีคำว่า “เจ้าอยู่หัว” ประกอบพระปรมาภิไธย เป็นคำเรียกช่วงเวลาที่ยังครองราชสมบัติของพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งๆ โดยอนุโลมใช้หมายถึงพระมหากษัตริย์รัชกาลนั้นๆ ปัจจุบันใช้ว่า “รัชกาล” เช่น พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) หมายถึงแผ่นดินหรือรัชกาล (แห่ง) พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระปรมาภิไธยที่ปรากฏทั่วไปในเอกสารราชการ ตำราเรียน หรือหนังสือประวัติศาสตร์มีหลายลักษณะ¹ กล่าวเฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์ ภาวาส บุนนาค (2535, น. 37) ได้จำแนกพระปรมาภิไธยในราชวงศ์จักรีออกเป็น 3 แบบด้วยกัน ได้แก่ พระปรมาภิไธยอย่างเต็มที่ พระปรมาภิไธยอย่างมัธยม และพระปรมาภิไธยอย่างสังเขป ดังนี้

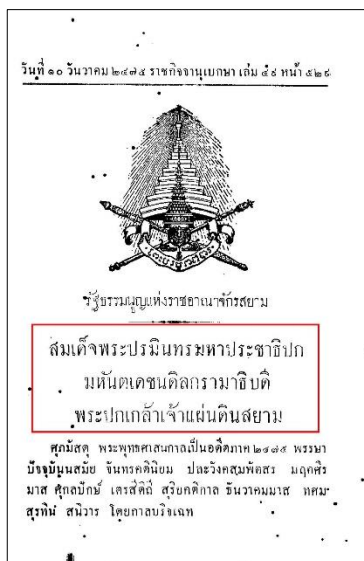
1) พระปรมาภิไธยอย่างเต็มที่ คือพระปรมาภิไธยที่จารึกบนพระสุพรรณบัฏเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ประกอบด้วยถ้อยคำพรรณนาพระคุณลักษณะนานาประการ มีจำนวนมากมายหลายวรรค และแต่ละวรรคมีคำคล้องจองกัน ดังตัวอย่าง

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ทรงอธิบายเรื่องพระนามพระเจ้าแผ่นดินของไทย พม่า และมอญว่ามีวิธีเรียกถึง 5 อย่างต่างกัน คือ 1) พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ 2) พระนามพิเศษถวายเพิ่มพระเกียรติยศ 3) พระนามที่เรียกกันในเวลาเมื่อเสด็จดำรงพระชนม์อยู่ 4) พระนามตามที่ปากตลาดเรียกกันเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว 5) พระนามที่เรียกในราชการในเวลาเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว ดูรายละเอียดใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ, 2511, น. 223-229) และเพิ่มเติมในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “พระบรมราชาธิบายเรื่องพระนามสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา” และ “พระบรมราชาธิบายเรื่องพระนามสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกรุงรัตนโกสินทร์” ใน พระราชกรณียาณสฤษฎ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2463, น. 30-38)

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก มหัตมเดช
ดิถีกราบิบัติ เทพปวิมหาราชวโรส อัมมทินพงศ
พระกษัตริย์ บรมรัตนราชโกโรม จาตุรนต์บรมมหาจักร-
พรรดิราชสังกาศ อุดมสุชาติสัพพเคราะห์จักรบรมนาถ
จุฬาลงกรณ์ราชวรางกูร มหาภักตวงศวิสุตธรรม ราชธรรม
ทศพรอดักตฤณบุญ อุดมกฤตยภูมิกวีราหาร บรมพาธิการ
สุธาธิธินยถักขณวิจิตรเสาศักยสรรพางค์ มหาชนินคฆ
คฆานท สุนธิมคสมันตสมคฆ บรมราชสมภาร ทิพย
เทพาวตาร โพสาลเกียรติคุณ อุดมศักดิ์เดช สรรพเทเวศ
ปรียานุรักษ์ มงกุฎคณเฒาหวัย สุโขทัยธรรมราชา อภิ
เนาวศัลยปักษณาเดชเมวัก วิชัยยุทธศาสตร์โกศล วิมล
นรยพิณิต สุจิตตสมาจาร ภักทวิชฐานประคิกานสุนทร
ประวรศาสตร์ปัสตมกฆ มุณมุขมฤตยวรายกมหาเสนา
สรวาณวิพูโยชโยมจร บรมเชษฐโสทรสมมต เอก
ราชยศศัสมิบรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตรดิถีศรี
รัตนปัลลิกณ มหาบรมราชโกโรมทินคั สรรพสมมอวิจิต
เดชไชย สกลมโหศวรมหาสวามินทร์ มหเศรษฐินทร
มหาวามจิราชวโรม บรมนาถชาติอาณันยาหวัย พุทธา
ทิไศวรรคณสรณกรณ วิสิมกคัศคักรณเรศวราชิบัติ เมตตา
กรณาศิลลหฤทัย อโนปไมยบุญการ สกลไพศาลมหา
โรหิตราชิณทรี ปรมินทรรณมิกมหาราชอิราช บรมนาถ
บพิตร พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

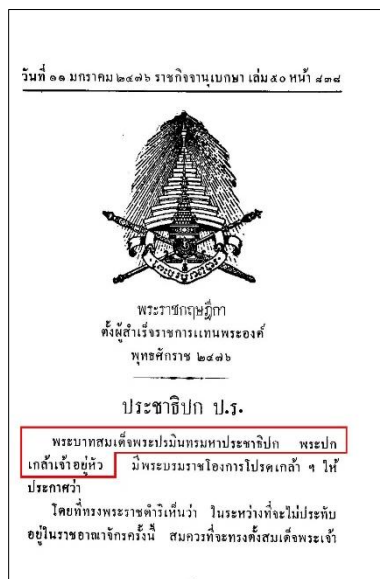
ภาพที่ 1. พระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 7 อย่างเต็มที (ราชกิจจานุเบกษา, 2468, น. 154-155)

2) พระปรมาภิไธยอย่างมัธยม คือพระปรมาภิไธยที่ตัดตอนด้วยคำบางคำออก เพื่อสะดวกแก่การเชิญไป
ใช้ในการต่าง ๆ เช่น ใช้ในจารึกหรือในประกาศพระราชพิธี ดังตัวอย่าง

ภาพที่ 2. พระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 7 อย่างมัธยม (ราชกิจจานุเบกษา, 2475, น. 529)

3) พระปรมาภิไธยอย่างสังเขป คือพระนามจริงพระมหากษัตริย์หรือพระนามแผ่นดิน หรืออาจมีเพียง
พระนามแผ่นดินเท่านั้น ดังตัวอย่าง

ภาพที่ 3. พระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 7 อย่างสังเขป (ราชกิจจานุเบกษา, 2476, น. 838)

ความสำคัญของพระปรมาภิไธยคือนอกจากเป็นวิสามานยนามเพื่อชี้เฉพาะว่าหมายถึงพระมหากษัตริย์พระองค์ใดแล้ว พระปรมาภิไธยที่สร้างด้วยภาษาพิเศษและมีจำนวนคำมากยังแสดงพระคุณพิเศษต่างๆ ที่จำเป็นต่อหน้าที่ผู้ปกครองประเทศกับพรอันประเสริฐอีกหลายประการ โดยเฉพาะพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ที่มีอัตลักษณ์ (identity) และรายละเอียดทั้งเรื่องภาษาที่ใช้ในการสร้างพระปรมาภิไธยกับนัยสำคัญเรื่องแนวคิดทางการเมืองการปกครองและสภาพสังคมวัฒนธรรมในรัชสมัยนั้น เช่น อำนาจสิทธิธรรมในการสืบราชสันตติวงศ์ พระราชกรณียกิจ อุดมคติในการปกครอง รวมถึงพระราชหฤทัยที่ทรงปรารถนาจะปกครองแผ่นดินด้วยรูปแบบวิธีการใดด้วย

การศึกษาเรื่องชื่อพระมหากษัตริย์ที่ผ่านมา จันทรฉาย ภัคธิดม (2532) ศึกษาวิเคราะห์พระปรมาภิไธยและพระนามพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา ผลการศึกษาพบว่าพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยามีพระปรมาภิไธยและพระนามหลายรูปแบบ แต่ไม่มีพระปรมาภิไธยหรือพระนามเฉพาะรัชกาล การขานพระนามเป็นไปตามความเหมาะสมและสมัยนิยม ความสำคัญของพระปรมาภิไธยนอกจากจะเป็นพระนามอันศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังมีความสำคัญทางการเมืองเพราะเป็นเครื่องแสดงอุดมการณ์แห่งรัฐด้วย

งานศึกษาวิจัยเรื่องพระปรมาภิไธยในยุคสมัยต่อมา การศึกษาค้นคว้าของภาวาส บุญนาค (2535) เป็นงานแรกที่ประมวลพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 9 เนื้อหากล่าวถึงที่มา ลักษณะสำคัญ และความเปลี่ยนแปลงพระปรมาภิไธยในแต่ละรัชกาล หลังจากนั้นพิชญา สุ่มจินดา (2560) ได้ศึกษาพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์ในราชจักรีวงศ์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 10 อันประกอบด้วยพระปรมาภิไธยทั้งอย่างเต็ม อย่างมัธยมและอย่างสังเขป ตามแนวทางที่ภาวาส บุญนาค ได้วางไว้โดยเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาในแง่มุมทางประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ อภิวิชญ์ คำสอน (2564) ได้ศึกษาพระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 10 เพื่อแสดงให้เห็นความงดงามทางภาษากับวิเคราะห์การสะท้อนภาพลักษณ์ใหม่ของพระมหากษัตริย์ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นสมัยรัชกาลที่ 4 ผลการศึกษาพบว่าพระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์มีคุณค่า 2 ด้าน คือด้าน

สุนทรียลักษณ์ทางภาษากับด้านสังคมและวัฒนธรรม ต่อมาภิวิชัย คำสอน (2566) ได้ศึกษาเฉพาะพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 4 อย่างละเอียดโดยมีสมมติฐานว่าพระปรมาภิไธยของพระองค์แฝงนัยสำคัญทางการเมืองไว้ ผลการศึกษาพบว่าพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 4 ปรากฏแนวคิดเรื่องความชอบธรรมทางการเมืองอย่างชัดเจนอันเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเน้นย้ำสิทธิธรรมในการสืบราชสันตติวงศ์และเป็นหลักประกันในการดำรงสถานะพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรสยามให้มีความมั่นคงและถูกต้องตามจารีตประเพณี

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างภาษาที่ใช้ในการขนานพระปรมาภิไธยหรือพระนามเจ้านายอันมีสถานภาพเป็นชนชั้นผู้นำในสังคมกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ดนัย พลอยพลาย (2558) ศึกษาเรื่องความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และวิวัฒนาการในการขนานพระนามและการเฉลิมพระนามเจ้านายสมัยรัตนโกสินทร์ พบว่าพระนามเจ้านายสมัยรัตนโกสินทร์มีลักษณะพิเศษและสัมพันธ์กับบริบทสังคมวัฒนธรรมไทย กล่าวคือแนวคิดและรูปแบบของการเฉลิมพระนามเจ้านายมีพัฒนาการไปตามความเปลี่ยนแปลงแห่งสภาพสังคมและวัฒนธรรมด้วย นอกจากนี้งานศึกษาของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2538) กับวิไลเลขา ถาวรธนาสาร (2545) ได้แสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ให้สอดคล้องกับความเจริญด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ได้รับอิทธิพลจากชาติตะวันตก ทั้งการเปลี่ยนแปลงในเชิงความคิดและในทางการเมือง นัยแห่งภาษาที่ใช้ขนานพระปรมาภิไธยเป็นตัวอย่างหนึ่งของการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์นั้น

ภาพรวมงานศึกษาข้างต้นแม้จะกล่าวถึงภูมิหลัง ลักษณะสำคัญ และภาษาของพระปรมาภิไธยสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งที่เป็นรายรัชกาลและเฉพาะรัชกาลกับวิเคราะห์การปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ชนชั้นนำไทยเมื่อสังคมรับวัฒนธรรมจากตะวันตกบ้างแล้ว แต่ยังไม่มียานใดที่มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษาที่ใช้สร้างพระปรมาภิไธยสมัยรัตนโกสินทร์กับสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นสถานการณ์แวดล้อมผ่านความหมายแห่งถ้อยคำมาก่อน

บทความเรื่อง *พระปรมาภิไธยสมัยรัตนโกสินทร์: นัยแห่งนามกับความสัมพันธ์ทางสังคม* จะช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม (contexte socio-culturel) ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2. พระปรมาภิไธยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหมายถึงช่วงระยะเวลาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2325 จนถึงการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 3 ใน พ.ศ. 2394 สภาพสังคมในช่วงเวลานี้มีโครงสร้างรูปแบบเดียวกับอยุธยา กล่าวคือ สถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันหลักของสังคม ทรงเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองสูงสุด ทรงมีฐานะเป็นพระประมุข เจ้าแผ่นดิน และเจ้าชีวิต สังคมทั่วไปแบ่งคนออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง ไพร และทาส บุคคลเหล่านี้ทำหน้าที่ช่วยเหลือพระมหากษัตริย์ในการบริหารบ้านเมือง โดยมีอำนาจและหน้าที่แตกต่างกันไปตามฐานะทางสังคม ส่วนด้านการปกครองแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ การบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลาง การปกครองหัวเมืองหรือส่วนภูมิภาค และการปกครองท้องที่

ตามครรลองของบ้านเมืองที่ปกครองโดยระบอบกษัตริย์ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติจะประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก² เพื่อแสดงฐานะและภาวะความเป็นพระเจ้าแผ่นดินอย่างสมบูรณ์ พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ยึดถือตามแบบแผนพระราชพิธีที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยใน พ.ศ. 2325 หลังการสถาปนากรุงเทพฯ ขึ้นเป็นเมืองหลวงแทนกรุงธนบุรีแล้ว รัชกาลที่ 1 ได้ทำพิธีปราบดาภิเษกแต่โดยสังเขป เมื่อวันจันทร์ ขึ้น 1 ค่ำ เดือนแปด ปีมะแม จัตวาศก จ.ศ. 1144 ตรงกับวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2325 และเมื่อทรงสร้างพระราชมณเฑียรสถานสำเร็จแล้ว จึงโปรดให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตำราตามโบราณราชประเพณีอีกครั้ง เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. 1147 (พ.ศ. 2328)

หนึ่งในพิธีสำคัญอันเป็นองค์ประกอบแห่งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกคือพิธีจารึกพระปรมาภิไธยหรือชื่อพระมหากษัตริย์บนพระสุพรรณบัฏเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายแด่พระมหากษัตริย์ หลังจาก “สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะผู้ใหญ่ประชุมพร้อมกัน ได้คิดขนานพระนามถวาย” (พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, 2478, น. 9) หลักฐานชิ้นแรกๆ ที่กล่าวถึงพระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏในสมัยรัตนโกสินทร์ คือหมายรับสั่งเรื่องพระราชพิธีมหาอุปราชภิเษก รัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 (ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์, 2528) ซึ่งเจ้าพระยาศรีธรรมราช³ แต่งไว้ก่อนงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก อีกชิ้นหนึ่งคือโคลงแลรายยอพระเกียรติหรือโคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2458, น. 11-12) ซึ่งช่วยให้รายละเอียดเรื่องสถานที่และขั้นตอนการประกอบพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏรัชกาลที่ 2 อย่างถี่ถ้วน

พระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 มีข้อความส่วนใหญ่เหมือนกัน ส่วนที่คลาดเคลื่อน เช่น การสะกดคำ การเพิ่มถ้อยคำบางคำ การแบ่งวรรคตอน สันนิษฐานว่าเกิดจากการคัดลอกและการตรวจชำระเมื่อมีการพิมพ์ในสมัยหลัง นอกจากนี้อักขรวิธีแต่ละยุคสมัยก็เป็นสิ่งที่ทำให้การเขียนพระปรมาภิไธยต่างกัน ดังนี้

รัชกาลที่ 1

...พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชวามาธิบดี ศรีสินทรมหามาจักรพรรดิราชาธิบดินทรธรรณินทราราช รัตนากาศภาสกระวงของคปรมาธิเบศ ตริภูวนศวรณารณายกติลกรัตนราชชาติอาชาวะไศรยสมุทยตะโรมนต์ สกลจักรวาพาธิเบศรสุริเยนทราริพดินทรหริหรินทรราชดาธิบดี ศรีสุวิบูลคุณอักษนิตฤทธิราเมศวรธรรมมิกราชาธิราชเดโชไชยพรหมเทพาติเทพตริภูวานธิเบศโลกะเชษฐวิสุทิมกุฎประเทศคะตามะหาพุทธานุการ บรมบพิตร...

(ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166ฯ เล่ม 1, 2481, น. 1)

² คำว่า “ราชาภิเษก” มาจากคำว่า ราช (พระเจ้าแผ่นดิน) + อภิเษก (สร้างรูปศัพท์จาก อภิ + ลิง ธาตุ = แต่งตั้งโดยการทำพิธีรดน้ำ) หมายถึง การรดน้ำเพื่อแต่งตั้งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

³ เจ้าพระยาศรีธรรมราช (บุญรอด) ต้นสกุล บุญยรัตพันธุ์ ต่อมาเลื่อนเป็นเจ้าพระยาธรรมาภิบาลบดี เสนาบดีกรมวัง รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

รัชกาลที่ 2

...พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหารัชมังคลาธิราช
ธิบดินทร์ ธรณินทราธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร์ ตรีภูวเนตรนายนก ดิลกรัตน
ราชาธิราชอชาครัย สมุหทัยดโรมนต์ สกลจักรวาฬเบณฑร์ สุริเยนทราธิบดินทร์ หริหรินทรา
ธาตาริบัติ ศรีสุวิบูลย์คุณอนันต์ ฤทธิราเมศวรมหันทน์ บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย พรหม
เทพาติเทพนฤบดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร์ โลกเชษฐวิสุทธิ รัตนมกุฏประเทศคตา มหา
พุทธางกูร บรมบพิตร...

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2459, น. 21)

รัชกาลที่ 3

...พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหารัชมังคลาธิราชธิบดินทร์
ธรณินทราธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร์ ตรีภูวเนตรนายนก ดิลกรัตนราช
ชาติอชาครัย สมุหทัยดโรมนต์ สกลจักรวาฬเบณฑร์ สุริเยนทราธิบดินทร์ หริหรินทราธาต
าริบัติ ศรีสุวิบูลย์คุณอนันต์ ฤทธิราเมศวรมหันทน์ บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย พรหมเทพาติเทพ
นฤบดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร์ โลกเชษฐวิสุทธิ รัตนมกุฏประเทศคตา มหาพุทธางกูร
บรมบพิตร...

(เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ, 2462, น. 85-86)

หลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระปรมาภิไธยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยึดถือและสืบทอดรูปแบบ
ภาษาและเนื้อหาของพระปรมาภิไธยสมัยอยุธยา⁴ ด้านรูปแบบ พระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่มี
พระปรมาภิไธยเฉพาะรัชกาลเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา ด้านภาษา มีการสรรคำภาษาบาลีสันสกฤตมาสร้าง
พระปรมาภิไธยด้วยวิธีสมาสหรือสนธิให้มีความยาวและซับซ้อน ร้อยเรียงด้วยเสียงสัมผัสคล้องจองเพื่อให้เกิด
ความงามและไพเราะ ด้านเนื้อหา ปรากฏคำที่มีความหมายเป็นสิริมงคล คำแสดงสถานภาพ บทบาท และ
คุณลักษณะแห่งพระมหากษัตริย์ สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการใช้ภาษาที่มีความประณีตและมีความหมาย
ลึกซึ้งในการยกย่องผู้นำสูงสุดของบ้านเมือง

ตัวอย่างคำแสดงสถานภาพและบทบาทพระมหากษัตริย์และคำแสดงพระคุณลักษณะให้เห็นว่า
พระมหากษัตริย์ทรงคุณสมบัติพิเศษต่างไปจากบุคคลทั่วไปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ปรากฏร่วมกันกับสมัย
อยุธยา เช่น ราชาริราช (ราชาผู้เป็นใหญ่กว่าราชาทั้งปวง) รามาธิบัติ (พระรามผู้เป็นใหญ่) มหารัชมังคลา (ผู้เป็น
ใหญ่อย่างยิ่ง) หริหรินทรา (ผู้เป็นทั้งพระวิษณุ พระศิวะ และพระอินทร์) ธาตา (ผู้สร้างหรือผู้ทรงไว้ คือ
พระพรหมผู้สร้างโลก) ราเมศวร (พระรามผู้เป็นใหญ่) ธรรมมิกราชา (พระราชาผู้ประพฤติเป็นธรรม) เทพาติเทพ
(เทพผู้ยิ่งใหญ่เหนือเทพอื่น) พุทธางกูร (หน่อพระพุทธเจ้า) ฯลฯ

⁴ ดูรายละเอียดเรื่องพระปรมาภิไธยสมัยอยุธยา ใน การศึกษาวิเคราะห์ความชอบธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
ในสมัยอยุธยา: รายงานการวิจัย (จันทร์ฉาย ภัคธิดม, 2528) และรายงานการวิจัย การวิเคราะห์พระบรมนามาภิไธยในสมัยอยุธยา:
การสืบค้นและความหมาย (จันทร์ฉาย ภัคธิดม, 2532)

ธรรมเนียมไทยแต่เดิมมาไม่นิยมขานพระนามพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงตรงๆ เพราะเกรงจะเป็นการไม่เคารพ โดยเฉพาะพระปรมาภิไธยยิ่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันมีอาจล่งละเมิดได้ ด้วยถือว่า “ถ้าขึ้นเรียกก็เป็นความหมิ่นประมาทต่อพระเจ้าแผ่นดิน” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2463, น. 30) เมื่อจำเป็นต้องเอ่ยถึงพระมหากษัตริย์ก็นิยมเรียกพระนามสมมติหรือพระสมัญญานาม เช่นจดหมายเหตุการณ์หลวง นรินทรเทวีเรียกสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าแผ่นดินต้นและเรียกสมเด็จพระเจ้าเอกทัศว่าสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (กรมหลวงนรินทรเทวี, 2451, น. 1-2) ส่วนในราชการกำหนดให้ข้าราชการฝ่ายหน้าเรียกพระมหากษัตริย์ว่า “ล้นเกล้าล้นกระหม่อม” (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166ฯ เล่ม 3, 2481, น. 277) และในหนังสือราชการใช้คำต่างๆ แทนพระปรมาภิไธย เช่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าอยู่หัว พระบรมนาถบรมพิตร ขุนหลวง ของหลวง ฯลฯ

การขานพระนามดังกล่าวนี้เกิดข้อขัดข้องขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ ในรัชกาลที่ 2 คนทั้งหลายเรียกรัชกาลที่ 1 ว่า “แผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง” หรือ “แผ่นดินก่อน” ถึงรัชกาลที่ 3 มีพระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงรัชกาลแล้ว 2 พระองค์ คนทั้งหลายจึงมักเรียกรัชกาลที่ 1 ว่า “แผ่นดินต้น” เรียกรัชกาลที่ 2 ว่า “แผ่นดินกลาง” รัชกาลที่ 3 ทรงไม่พอพระราชหฤทัยและทรงว่าเป็นอุปมงคล ทรงพระราชดำริว่าถ้ารัชกาลที่ 1 เป็นแผ่นดินต้น รัชกาลที่ 2 เป็นแผ่นดินกลาง รัชกาลของพระองค์ก็เหมือนเป็นรัชกาลสุดท้าย (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2468, น. 10-11) อันเป็นการเน้นย้ำว่าแม้พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ราษฎรใช้เรียกก็มีความสำคัญทางการเมืองและผูกพันกับความมั่นคงของบ้านเมืองด้วย

ปรารภเหตุดังกล่าว รัชกาลที่ 3 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างบรมกษัตริย์ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม 2 องค์ องค์หนึ่งถวายพระนามว่า “พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก” ทรงพระราชอุทิศถวายรัชกาลที่ 1 อีกองค์หนึ่งถวายพระนามว่า “พระพุทธรูปเลิศล้ำสุลาลัย”⁵ ทรงพระราชอุทิศถวายรัชกาลที่ 2 และโปรดให้เรียกนามอดีตรัชกาลตามนามพระพุทธรูปซึ่งทรงพระราชอุทิศ คือ รัชกาลที่ 1 ให้เรียกว่า “แผ่นดินพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก” รัชกาลที่ 2 ให้เรียกว่า “แผ่นดินพระพุทธรูปเลิศล้ำสุลาลัย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), 2538, น. 309)

ต่อมารัชกาลที่ 4 มีพระราชดำริว่ารัชกาลที่ 3 ยังไม่มีพระนามพิเศษดังเช่นรัชกาลที่ 1 กับรัชกาลที่ 2 แต่มีข้อขัดข้องว่าไม่อาจขานพระนามว่า “พุทธ” ได้เพราะมิได้มีพระพุทธรูปเหมือนพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 2 พระองค์นั้นและมีได้เป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระนามพระบรมอัฐิรัชกาลที่ 3 ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว⁶ และเรียกนามแผ่นดินว่า แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันพุธ เดือน 6 แรม 9 ค่ำ ปีชวด จุลศักราช 1214 (พ.ศ. 2395)⁷ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาคปกรณกะ ส่วนที่ 1, 2467, น. 1-7)

⁵ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายพระนามจารึกใหม่ว่าพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย

⁶ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2511, น. 140) ทรงอธิบายว่า คำว่า “พระนั่งเกล้า” นั้นทรงอนุโลมตามพระนามเดิมว่า “ทับ” พระราชดำริดังกล่าวผู้เขียนสันนิษฐานว่ามีที่มาได้เป็น 2 ทาง คือ (1) ทรงเทียบกับคำว่า “ประทับ” คำราชาศัพท์ หมายถึง “นั่ง” ดังปรากฏในพระนามแผ่นดินว่า “พระ ‘นั่ง’ เกล้าเจ้าอยู่หัว” หรือ (2) ทรงเทียบกับคำว่า “ทับ” หมายถึงเรือน, ที่อยู่ หรือ “ที่ประทับ” ดังปรากฏภาพสัญลักษณ์ “ปราสาท” ในพระราชลัญจกรประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁷ ตรงกับวันพุธที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2395

ดังกล่าวมาแล้วว่าพระปรมายไธยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้รับการสืบทอดทั้งรูปแบบ ภาษา และ เนื้อหาจากสมัยอยุธยา พระปรมายไธยที่จารึกในพระสุพรรณบัฏกิติหรือพระนามที่ปรากฏในเอกสารราชการ อื่นกับพระนามที่พระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมาถวายให้ในภายหลังก็ล้วนแสดงฐานะของพระปรมายไธยว่าเป็น สิ่งศักดิ์สิทธิ์เสมือนรูปนิมิตรแห่งองค์พระมหากษัตริย์ สมควรแก่การยกย่องปฏิบัติบูชาอย่างสูงสุดเทียบเท่าองค์ พระมหากษัตริย์ สร้อยพระนามอันประกอบด้วยศัพทาลังการนั้นเสมือนสัญลักษณ์แห่งทิพยภาวะ อำนาจ และ ความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าการใช้พระปรมายไธยที่มีข้อความเดียวกัน ของรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 เป็นเพราะมโนทัศน์เรื่องความศักดิ์สิทธิ์แห่งภาษาที่มีอาจแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงได้

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันเก่าแก่คู่กับบ้านเมืองและมีบทบาทสำคัญ ต่อการดำรงอยู่ของโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมมาเป็นเวลานาน สมัยสุโขทัยพระมหากษัตริย์มีฐานะเป็น “พ่อเมือง” หรือ “พ่อขุน” ปกครองประชาชนแบบ “บิดากับบุตร” (Paternal Government) จนราวปลายสมัยสุโขทัย จึงทรงเปลี่ยนแปลงฐานะจากบิดาเป็น “มหาธรรมราชาธิราช” รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล (พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (บ.ก.), 2558, น. 172) ระบุว่าพระมหาธรรมราชาพญาสิทธิไทยเป็นกษัตริย์องค์แรกในราชวงศ์พระร่วงที่ออกพระนามว่า พระมหาธรรมราชา ส่วนสมัยอยุธยาบทบาทพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองอาณาจักรเปลี่ยนเป็นแบบ “สมมติเทพ” ตามคติพราหมณ์ที่ได้รับจากขอม ส่งผลให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนเทพเจ้า และทรงอยู่ใน สถานะที่ได้รับการยกย่องเทิดทูนสูงสุด

วัฒนธรรมการปกครองในระบบเดิมยังคงสืบทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ความสัมพันธ์ระหว่าง พระมหากษัตริย์กับประชาชนและพระราชสถานะผู้ปกครองประชาชนยังเป็นไปตามคติเทวราชาเช่นครั้งสมัย อยุธยา พระปรมายไธยสมัยจารีตสะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็น “สมมติเทพ” หรือ “เทวดาโดยสมมติ” เหตุนี้ประชาชนจึงต้องเคารพและมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับ ประชาชนมีระยะห่างระหว่างกันมาก

สิ่งที่ขับเคลื่อนและประทับประคองสถาบันพระมหากษัตริย์สมัยจารีตประการหนึ่งคือพระมหากษัตริย์ ไทยทรงดำรงพระองค์เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภ์ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยพระราชศรัทธาตั้งมั่น ตาม จริยาคติ “ธรรมราชา” หรือพระราชผู้ทรงธรรมที่ต้องเป็นพุทธมามกะที่ดีด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนา ทั้งหลักธรรมพื้นฐานสำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป เช่น กุศลกรรมบถ 10 คือ กายสุจริต 3 วจีสุจริต 4 มโนสุจริต 3 และราชธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ เช่น ราชสังคหวัตถุ 4 คือหลักการ สงเคราะห์ของพระราช 4 ประการ ทศพิธราชธรรม คือหลักธรรมแห่งราชาผู้ปกครอง 10 ประการ และจกวัตตัตถ 12 คือหลักธรรมว่าด้วยวัตรปฏิบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ 12 ประการ กับต้องมีพระราชปณิธานที่จะปฏิบัติหน้าที่ ส่งเสริมสนับสนุนกิจการพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองตามจริยาคติ “พุทธราชา” คือต้องทรงเป็นพระราชามีบทบาท คำจุนพระศาสนาและนำพาชนทั้งหลายให้ยินดีในธรรมะประหนึ่งพระโพธิสัตว์ด้วย⁸

พระปรมายไธยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชกรณียกิจด้าน พระพุทธศาสนาซึ่งย่อมประเมินได้ว่าทรงดำรงอยู่ในครรลองแห่งธรรมราชา ทรงดำรงพระราชสถานะเป็นองค์ ประธานในการจรโลงธรรมผ่านบทบาทพระมหากษัตริย์ผู้ทำนุบำรุงพระศาสนา และปราชญ์ผู้รู้ธรรม ดังปรากฏ

⁸ การเน้นความเป็นธรรมราชาและพุทธศาสนาขึ้นเป็นอุดมการณ์รัฐของพระมหากษัตริย์ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดดูใน พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. 2325-2352) (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546, น. 193-246)

ในสร้อยพระนามว่า “ธรรมิกราชาธิราช” (พระราชผู้ประพุดเป็นธรรมผู้เป็นใหญ่กว่าพระราชอื่น ๆ) ตลอดทั้ง 3 รัชกาล นอกจากนี้ยังปรากฏคติเรื่องจักรวาทิน อันเป็นคติเรื่อง “พระจักรพรรดิราช” หรือพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นมหาบุรุษผู้ยิ่งใหญ่และมีคุณธรรมสูงสุดในทางโลก ดังปรากฏในสร้อยพระนามคือ “มหจักรพรรดิราช” (ทรงเป็นราชาเหนือกว่าราชาทั้งปวง) “กับปรากฏคติเรื่องบุญกรรมที่ส่งผลให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีบารมี ทรงมีสถานะเป็นพระพุทธเจ้า ดังสร้อยพระนามว่า “พุทธางกูร” ที่ตามศัพท์แปลว่า หน่อพระพุทธเจ้า แสดงความหมายให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์คือผู้ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า

ด้านความชอบธรรมแห่งการปกครองและการสืบต่ออำนาจทางการเมือง การปกครอง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปกครองด้วย “สิทธิธรรม” กล่าวคือพระมหากษัตริย์ใช้อำนาจเป็นผู้ปกครองโดยอ้างอิงแหล่งอำนาจต่างๆ เช่น ชัดดียตระกูล ศาสนจักร สมมติเทพ เทวราชา ธรรมราชา ทศพิราชธรรม วิมุติภาวะ ความดีงาม พระปรมายไธยตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 นั้นอ้างอิงแหล่งอำนาจตามจารีตของอยุธยาที่รื้อฟื้นปรับปรุงขึ้นใหม่ ได้แก่ คติทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หลักธรรมประจำพระองค์กับความแข็งแกร่งที่สามารถกอบกู้บ้านเมืองและสถาปนาราชวงศ์ใหม่ให้มั่นคงรุ่งเรืองได้ ความชอบ ธรรมทางการเมืองจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยทางวัฒนธรรมเป็นหลัก อำนาจนี้คงอยู่มาจนสังคมสยามได้รับวัฒนธรรมจากตะวันตก แนวความคิดเรื่องการยอมรับฐานะพระมหากษัตริย์จากประชาชนจึงเริ่มปรากฏขึ้นเพื่อสร้างเสถียรภาพทางการเมืองการปกครองและสนองตอบความเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น

3. พระปรมายไธยสมัยรับวัฒนธรรมตะวันตก

สมัยรับวัฒนธรรมตะวันตกหมายถึงช่วงระยะเวลาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. 2394 จนถึงการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 ใน พ.ศ. 2477 สังคมไทยในสมัยรับวัฒนธรรมตะวันตกนี้มีลักษณะต่างไปจากยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นมากเนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองของประเทศเปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวางรุนแรงกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกส่งผลให้รัฐบาลไทยต้องยอมผ่อนปรนต่อข้อเรียกร้องต่างๆ ของมหาอำนาจตะวันตกและต้องปรับปรุงการปกครองสังคมให้เป็นไปแบบนานาอารยประเทศ โดยเฉพาะการปรับปรุงระบบการบริหารและเรื่องสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้วย จนอาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยนี้มีพลังอำนาจยิ่งใหญ่และเหนือกว่าพลังอำนาจของสมมติเทวราชซึ่งเป็นรากเหง้าของความชอบธรรมทางการเมืองที่เกิดจากปัจจัยด้านวัฒนธรรม

การเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติของรัชกาลที่ 4 นอกจากจะเป็นหัวเลี้ยวสำคัญของประวัติศาสตร์บ้านเมืองด้านต่างๆ แล้ว ระยะเวลากว่า 27 ปีในสมณเพศเปิดทางให้ทรงศึกษาวิทยาการอันทันสมัยจากตะวันตกผ่านหนังสือและครูสอนศาสนา ขณะเดียวกันการที่พระองค์เสด็จธุดงค์ไปตามหัวเมืองต่างๆ ทำให้ทรงคุ้นเคยกับอาณาประชาราษฎร์ในอนาคตของพระองค์ เมื่อได้เสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์จึงทรงกำหนดธรรมเนียมการเฉลิมพระปรมายไธยใหม่เพื่อย้ำสิทธิธรรมทางการเมือง อันเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของแบบแผนพระปรมายไธยด้วย

สิ่งที่พระองค์กระทำคือการแก้ไขพระปรมายไธยอย่างเต็มที่ใน 3 รัชกาลก่อนเสียใหม่ ด้วยการเปลี่ยนแปลงคำขึ้นต้นและลงท้ายพระปรมายไธย เพิ่มจำนวนคำเป็น 2 เท่า โดยขยายจากเดิมที่มีราว 10 บรรทัดเป็น 40 กว่าบรรทัด กับมีคำมุ่งพรรณนาเอกัตภาพ (individuality) แห่งพระมหากษัตริย์ ได้แก่ พระราชฐานะ พระคุณพิเศษ และนัยสำคัญอีกหลายประการ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะแสดงความชอบธรรม

ทางการเมืองเรื่องการขึ้นครองราชสมบัติและเน้นย้ำสิทธิธรรมในการสืบราชสันตติวงศ์ของพระองค์ที่มีพร้อมอยู่แล้วแต่เดิมและเป็นหลักประกันพระราชสถานะของพระองค์ในการดำรงสถานะพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรสยามให้มีความมั่นคงและถูกต้องตามจารีตประเพณี

ข้อสำคัญที่จะเป็นแบบแผนให้แก่การขนานพระปรมาภิไธยในรัชกาลต่อๆ มา คือการเปลี่ยนคำขึ้นต้นพระปรมาภิไธยใหม่จาก “สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดี” เป็น “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล” และเพิ่มคำสำหรับเรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า “พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ลงท้ายสร้อยพระนาม เพื่อให้เป็นไปตามธรรมเนียมที่จะไม่ออกพระนามพระมหากษัตริย์ตรงๆ ทั้งจักได้เรียกนามแผ่นดินได้ว่าแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏพระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

...พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สุธสิมมุตติเทพยพงศ วงศาติศรภักษัตริย์
วรชัตติยราชนิโครดม จาตุรันตบรมมหารัชมหาราชพงศาต อภิโตสุชาติสังสุทธเคราะห์
จักรกรีบรมนารถ อติศรราชรามวรังกูร สุจริตมูลสุชาติอุกฤษฐวิบูลย์ บรมพาดุลยภักษานุภาณินหาร
สุภาธิการรังสฤษดิ์ ธิญญลักษณ์วิจิตรโสภาคสรพวงค์ มหาชนโนตมางคประนต บาทบงกชยุคล
ประสิทธิสรพสุผลอุดม บรมสุขุมลยมหาบุรุษยรัตน์ ศึกษาพิพัฒนสรพโกศล สุวิสุทธิ
วิมลศุภศีลสมาจารย์ เพ็ชรญาณประภาไพโรจน์ อเนกโกฏิสาธุคุณวิบูลย์สันดาน ทิพยเทพาวตาร
ไพศาลเกียรติคุณดุษฎีพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ เอกอัครมहाบุรุษ สุตพุทธมหารัษฎี ตรีปิฎกา
ภิโกศลวิมลปริชา มหาอุดมบัณฑิต สุนทรวิจิตรปฏิภาณ บริบูรณ์คุณสารสยามาภิโลกยดิลก
มหาปริวารนายกอนันต์ มหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษสิรินธร มหาชนนิกสรโมสรสมมติ
ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพปดลเศวตฉัตรราดจักร ศิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชา
ภิเศกาภิษิต สรรพทศทิศวิชิตไชย สกลมไหสรวิมมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหाराชาธิราช
วโรดม บรมนารถชาติอาชาวศรัย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อุกฤษฐศักดิ์อันเรศราธิบตี
เมตตากฤษณาสีตลหุทัย อโนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบนทร ปรเมนทรรวมิก
มหाराชาธิราช บรมนารถบรมบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...

(พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4ฯ, 2477, น. 18-19)

พระปรมาภิไธยอย่างมัธยม คือ “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สุธสิมมุตติเทพยพงษ์ วงศาติศรภักษัตริย์ วรชัตติยราชนิโครดม จาตุรันตบรมมหารัชมหาราชพงศาต บรมธรรมิกมหाराชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, 2459, น. 72) และอย่างสังเขปว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2463, น. 36) และ “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”

นอกจากนี้ยังทรงบัญญัติให้เรียกพระนามพระเจ้าแผ่นดินในกรุงรัตนโกสินทร์ตามนามแผ่นดินว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงอนุโลมตามพระนามเดิมว่า “มังกูฏ” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2511, น. 140) และต่อมาทรงถวายเพิ่มพระนามสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช (รัชกาลที่ 1) เป็น “พระบาทสมเด็จพระปรโมรราชามหาจักรีบรมนารถ เนตรราชวิวัฒนวงศ์ ปฐมพงศาธิราชรามธิบดีนทรพิชิตินทรวโรดม บรมนารถบพิตร พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” สมเด็จพระบรมชนกนารถ (รัชกาลที่ 2) เป็น

“พระบาทสมเด็จพระบรมราชพงศเชษฐมเหศวรสุนทร ไตรเศวตชาติศรมหาสวามินทร์ สยามรัฐนิทรวโรดม บรมจักรพรรดิราช พิลาศธาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระพุทธเลิศหล้านภาลัย” และสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช (รัชกาลที่ 3) เป็น “พระบาทสมเด็จพระปรมาทิวรเสฏฐมหาเจษฎาบดินทร สยามินทรวโรดม บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” (พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, 2477, น. 26-27)

ครั้นเมื่อรัชกาลที่ 4 ประชวรหนักใกล้สวรรคต ได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งกับพระยาศรีสุนทรโวหาร (พัก สาลักษณ์) เจ้ากรมพระอาลักษณ์ เรื่องคำว่า “ปรมินทร” กับ “ปรเมนทร” ในพระราชดำริว่า

...พระนามเจ้าแผ่นดินต่อไปนั้น รว้งอย่าให้ปนปรเมศได้ ให้จดหมายลงไว้ว่าปรมินทร กับคำว่าอุกโตสุชาติสังสุทธเคราะห์นั้น ใช้ได้เหมือนกับพระองค์ท่าน ให้คงอยู่ตามเดิม แต่ถ้าพระมารดาไม่ได้เป็นเจ้าย่าให้ใช้ กับคำว่าสยามาภิโลกยดิลกนั้น ดูเพื่อเจ้อมากไป ให้แก้แต่เพียงว่าสยามาภินครวุตเมกราชดิลก นอกนั้นก็ให้คงอยู่ตามเดิม เปลี่ยนแต่คุณวิเศษของเจ้าแผ่นดินตามควร...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2463, น. 36-37)

ด้วยเหตุนี้ นับแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา แบบแผนการถวายพระปรมาภิไธยแด่พระมหากษัตริย์จึงใช้ “ปรเมนทร” และ “ปรมินทร” สลับรัชกาลกันนับแต่นั้น⁹ และทรงกำหนดให้ใช้คำว่า “อุกโตสุชาติสังสุทธเคราะห์” แปลว่า เกิดดีด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย เฉพาะพระมหากษัตริย์ที่มีสมเด็จพระบรมราชชนนีเป็นเจ้าตั้งแต่แรกพระบรมราชสมภพ

วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 รัชกาลที่ 4 เสด็จสวรรคตหลังเสด็จฯ ไปทอดพระเนตรสุริยุปราคา เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2411 พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และพระสงฆ์ได้เสนอสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน รัชกาลที่ 5 ด้วยทรงมีสิทธิธรรมในราชบัลลังก์สูงสุด กับปรากฏชัดว่ารัชกาลที่ 4 ทรงตั้งพระราชหฤทัยว่าพระราชโอรสพระองค์นี้จะสืบทอดราชสมบัติต่อจากพระองค์ เช่นทรงจัดการให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้รับการศึกษาทั้งความรู้ของสยามและความรู้ที่ทันสมัยของตะวันตก และในเวลาเดียวกันก็ทรงได้รับประโยชน์จากการเรียนการสอนแบบจารีตของสยามพร้อมๆ กับการฝึกงานกับพระราชบิดา รัชกาลที่ 4 ทรงคาดหวังว่าจะมอบราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสเมื่อเจริญพระชันษาครบ 20 ปี ใน พ.ศ. 2416 แต่พระองค์ก็ทรงพระประชวรด้วยโรคมาลาเรียและเสด็จสวรรคตไปเสียก่อน

เมื่อจะประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 1 พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดี¹⁰ ปรีกกานึกคิดพระปรมาภิไธยที่จะจารึกในพระสุพรรณบัฏ ทูลเกล้าฯ ถวายให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือก 4 พระนาม¹¹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 (2555, น. 112-113) ทรงอธิบายว่ารัชกาลที่ 5 โปรดพระนามที่ 4 ทั้งทรง

⁹ เนื่องจากคำว่า “ปรเมนทร” กับ “ปรมินทร” เริ่มใช้ในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงมักกล่าวกันว่าให้ใช้ “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทร...” ต่อเมื่อเป็นรัชกาลในลำดับเลขคู่ และ “พระบาทสมเด็จพระปรมินทร...” ต่อเมื่อเป็นรัชกาลในลำดับเลขคี่

¹⁰ มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เป็นองค์ประธาน

¹¹ ดูรายละเอียดใน พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5 (สมเด็จพระยา.ดำรงราชานุภาพ, 2555, น. 110-112)

สันนิษฐานว่าเพราะใช้พระนามเดิมขึ้นต้นว่า “สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์” เหมือนอย่างรัชกาลที่ 4 ซึ่งใช้พระนามเดิมขึ้นต้นว่า “สมเด็จพระปรมินทรมหาอมงกุฏ” ดังความว่า

...พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฏ บวรยศรัตนราชวรวงศ์ วรุตมพงษบริพัตร วรชติยราชนิกรโธม จาตุรนต์บรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรีบรมนาถ อติศวรราชรามวรัญญูสุภาธิการรังสฤษดิ์ ธิัญญลักษณ์วิจิตรโสภายสรพวงค์ มหาชนโนตมางคประนตบาทบงกชยุคล ประสิทธิสรพศุภผล อุดมบรมสุขุมลย์ ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณอดุลยวิเศษ สรรพเทพศรานุรักษ์ วิสิษฐศักดิ์สมญาพินิตประชานาถ เปรมกมลชติยราชประยูรมลุมุขราชดิลก มหาปรีวารนายกองนันทมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษสิรินทร อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตรดิฉัตร สิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเศกาทิสิท สรรพพศทิศวิชิตชัย สกลมไหสวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรมนารถชาติอาชาวศัย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อดุลยศักดิ์อัครนเรศราชิปดี เมตตากฤณาสีตลหุทัย อโนปมัยบุญการ สกลไพศาล มหารัษฎาธิบดินทร ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว...

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2555, น. 111-112)

น่าสนใจว่าแม้รัชกาลที่ 5 จะเสด็จขึ้นสืบราชสมบัติขณะทรงพระเยาว์และเพิ่งคลายจากพระอาการประชวรหนัก ท่ามกลางการกำกับดูแลเรื่องราชการจากขุนนางชั้นผู้ใหญ่โดยมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เป็นผู้สำเร็จราชการ แต่พระองค์ก็ยังมีพระราชดำริที่จะเลือกพระปรมาภิไธยอันเป็นนามศักดิ์สิทธิ์แห่งพระองค์ด้วยข้อสำคัญคือทรงแก้ไขเพิ่มเติมคำแสดงพระคุณลักษณะเฉพาะให้แตกต่างจากพระปรมาภิไธยของพระราชบิดา บ้าง เช่น “บดินทรเทพยมหามงกุฏ บวรยศรัตนราชวรวงษ์ วรุตมพงษบริพัตร” เพื่อแสดงให้เห็นว่าทรงสืบราชสันตติวงศ์มาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ “วิสิษฐศักดิ์สมญาพินิตประชานารถ” ตามที่ได้ทรงกรมเป็นกรมขุนพินิตประชานารถ ข้อความส่วนนี้ยังเหมือนกับพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 4 ยกเว้นอักขรวิธีทั้งโปรดให้ส่งพระนามไปถวายสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ให้ตรวจแก้ไขด้วยเป็นผู้มีความรู้ภาษาบาลีอย่างแตกฉานและเป็นศิษย์ใกล้ชิด ทราบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏ

เรื่องการใช้พระนามแผ่นดินว่า “พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว” คราวพระราชพิธีบรมราชาภิเศกครั้งที่ 1 นั้น รัชกาลที่ 5 ทรงวิจารณ์ว่าไม่ต้องพระราชดำริและพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ 5¹² เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเศกครั้งที่ 2 เมื่อปีระกา พ.ศ. 2416 โปรดให้แก้สร้อยพระนามบางแห่ง และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์¹³ ทรงขนานพระนามแผ่นดินใหม่ว่า “พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ดังความว่า

¹² ดูรายละเอียดเรื่อง “พระบรมราชาธิบายเรื่องพระนามรัชกาลที่ 5” ใน พระราชกรณียานุสร ตอนว่าด้วยพระราชพิธีศรีสังฆานกาล (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2463, น. 35-38)

¹³ ภายหลังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

...พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎบุรุษยรัตนราชวิวงษ์ วรุตมพงษ์บริพัตร วรชัตติยราชนิกรโธม จาตุรนต์บรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรีบรมนาถ มหามงกุฎราชวรังกูร สุจริตมูลสุสาธิต อรรคอุกฤษฏ์ไพบุลย์ บุรพาตูลย์กฤษฏาภินิหาร สุภาธิการรังสฤษดิ์ รัษฎลักษณะวิจิตร โสภาคยสรรพวงค์ มหาชนโตมางคประนต บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรพศุภผลอุดมบรมสุขุมาล ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ วิสิฐศักดิ์สมญาพินิตประชานารถ เปรมกระมลขัตติยราชประยูร มูลมุขมาตยาภิรมย์ อุดมเดชาธิการ บริบูรณ์คุณसारสยามาทินคร วรุตเมกราชดิลก มหาปริวารนายกองนันทมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษศิรินคร อเนกชนนิกร สโมสรสมมติ ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตรราดฉัตร ศิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเศกภิลิต สรรพทศทิศวิชิตไชย สกลมไหสรวิกรมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาทิราชวโรดม บรมนารถชาติอาชาวไศรย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อดุลยศักดิ์ อรรคนเรศราชบดี เมตตากฤณาธิบดีลพไทย โอนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิบดินทร์ ปรมินทรธรรมิกหาราชราชิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...

(ราชกิจจานุเบกษา, 2451, น. 206-207)

พระปรมาภิไธยอย่างมัธยม คือ “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎบุรุษยรัตนราชวิวงษ์ วรุตมพงษ์บริพัตร วรชัตติยราชนิกรโธม จาตุรนต์บรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชราชิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (ราชกิจจานุเบกษา, 2417, น. 52-53) และอย่างสังเขปเป็น “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” และ “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”

อนึ่ง น่าสังเกตว่าแม้รัชกาลที่ 5 จะเจริญวัยในช่วงที่พระราชบิดาทรงวางรากฐานการปรับปรุงประเทศ ซึ่งจะได้รับ การปฏิบัติอย่างจริงจัง และได้ผลในรัชสมัยของพระองค์กับการที่พระองค์เองต้องแสดงพระราชจริยวัตรของกษัตริย์พระองค์ใหม่ให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณะในฐานะพระเจ้าแผ่นดินผู้มีศักดิ์และสิทธิ์ เช่นการริเริ่มปฏิรูปบ้านเมืองอย่างต่อเนื่องเพื่อแสดงให้เห็นความตั้งใจและความทันสมัยของพระองค์ แต่เรื่องการเฉลิมพระปรมาภิไธยซึ่งเป็นสัญลักษณ์หนึ่งกลับไม่ปรากฏความเปลี่ยนแปลงจากรัชกาลก่อนหน้ามากนัก คือยังคงแบบแผนของรัชกาลที่ 4 กับมีความพยายามที่ให้พระปรมาภิไธยเป็นไปตามพระราชนิยมแห่งพระราชบิดาด้วย

รัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคตเมื่อวันอาทิตย์ที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 6 ในคืนนั้นได้มีประกาศภาษาไทยให้ออกพระนามว่า “...สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชผู้ทรงสำเร็จราชการแผ่นดิน...” (ราม วชิราวุธ, 2546, น. 59) ต่อมาวันที่ 25 ตุลาคม จึงให้ออกพระนามว่า “...สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...” (ราม วชิราวุธ, 2546, น. 60-65) ทรงรับพระบรมราชาภิเษกเฉลิมพระปรมาภิไธยเมื่อวันศุกร์ที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2453 มีพระปรมาภิไธยตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏซึ่งสืบทอดรูปแบบและเนื้อหาจากรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ความว่า

(ราชกิจจานุเบกษา, 2453, น. 2023)

บรรดาผู้กราบทูลเห็นด้วยเกล้าฯ พร้อมกันว่าพระนาม “สมเด็จพระรามาธิบดี” เป็นพระมหามงคล
 ประมาภิไธยอันประเสริฐและเป็นสร้อยพระนามอยู่ในพระสุพรรณบัฏ ประกอบกับเป็นพระราชสิริแก่พระนาม
 ราชธานีด้วย จึงสมควรประดิษฐานพระนามนี้ให้เป็นใหญ่ในราชประเพณี ด้วยการเฉลิมพระปรมาภิไธยใหม่ว่า
 “สมเด็จพระรามาธิบดี” นำพระนามเดิมแทนคำว่า “สมเด็จพระปรเมนทร” พระองค์ทรงเห็นชอบด้วย และยังมี
 พระราชดำริด้วยว่าการสืบสันตติวงศ์ในพระบรมราชจักรีวงศ์นี้ลำดับต่อมามีได้ผันแปรเหมือนเมื่อครั้ง
 กรุงศรีอยุธยาแต่ประการใด ทั้งรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ก็ได้ทรงพระนามสมเด็จพระรามาธิบดีต่อเนื่องกันมา
 อาศัยเหตุดังนี้ควรเฉลิมพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ในกรุงรัตนโกสินทร์ให้ทรงพระนามรามาศีติด้วย
 ทุกรัชกาล

¹⁴ ทรายละเอียดใน พระบรมราชโองการ ประกาศ เสด็จพระปรมาภิไธย (ราชกิจจานุเบกษา, 2459, น. 212-217)

รัชกาลที่ 6 เสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา เสด็จผ่านพิภพสืบสันตติวงศ์ตามราชประเพณี และประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2468 มีพระปรมาภิไธยตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏโดยระเบียบแบบแผนในรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 คือมีส่วนต้นเป็นพระนามเดิม ตามด้วยส่วนสร้อยพระนามที่ปรากฏคำแสดงพระราชฐานะและพระคุณลักษณะ กับปรากฏพระนามแผ่นดินในส่วนท้ายแห่งพระปรมาภิไธย ความว่า

...พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก มหันทเดชนดิลงกรามาธิบดินทร
มหาราชรวังศ อสัมภินพงศพีระกษัตริย์ บวรรัตนราชินิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิ
ราชสังกาศ อุภโตสุชาติสัสดุทธเคราห์ณีจักรีบรมนาถ จุฬาลงกรณราชวรังกูร มหามกุฏวงศวิรุทธวิษณุ
ราชธรรมทศพิชธุดักฤษฏินิบัญญัติ อุดุลยภักฤษฏาภิเษกนิหาร บวรพาธิการสุสาธิตชั้นยลภักษณวิจิตร
เสภาคยสรพวงค์ มหาชนโตมางคมาณฑ สนิธิตสมันตสมาคม บรมราชสมภาร ทิพยเทพาวตาร
ไพศาลเกียรติคุณ อุดุลยศักดิ์เดช สรรพเทพเวศปรียานุรักษ์ มงคลล้นเนมาหวัย สุโขทัย
ธรรมราชา อภิเนาวศิลปศึกษาเดชนาวุช วิชยยุทธศาสตร์โกศล วิมลนรยพินิต สุจริตสมาจาร
ภัทรภิกษุญาณประติภาณสุนทร ประวรศาสโนปสทมภก มูลมุขมาตยวรนายกมหาเสนา
สราชนาวี พยุหโยธโทยมจร บรมเชษฐโสทรสมมต เอกราชยยศสริคมบรมราชสมบัติ นพปฎล
เศวตฉัตรดิฉัตร ศรีรัตนปลัษณ มหาบรมราชาภิเษกาภิษิต สรรพศทิตวิจิตเดโชไชย
สกลมไหศวรรย มหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาราชาวโรดม บรมนาถชาติอาชัณยาครัย
พุทธานิไตรรัตนศรณารักษ์ วิศิษฎ์ศักดิ์อัครนเรศวราชิบดี เมตตากฤษณาศีลลหุทัย อโนปไมย
บุณยการ สกลไพศาลมหารัษฎราชิบดีดิษฐ์ ปรมินทรธรรมิกมหาราชาริราช บรมนาถบพิตร
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว...

(ราชกิจจานุเบกษา, 2468, น. 154-155)

รายละเอียดที่แตกต่างจากระเบียบแบบแผนบางประการคือพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 7 มิได้ขึ้นต้นด้วย “พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี” ตามประกาศพระบรมราชโองการในรัชกาลที่ 6 หากขึ้นต้นด้วย “พระบาทสมเด็จพระปรมินทร” ตามแบบแผนที่รัชกาลที่ 4 ทรงบัญญัติ และเชื่อกันว่า “รามาธิบดี” ไปไว้วรรคที่ 2 ให้เป็น “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก มหันทเดชนดิลงกรามาธิบดี” แทน

นอกจากนี้ยังปรากฏข้อความที่เป็นพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 คือ “อุภโตสุชาติสัสดุทธเคราห์ณี” (อุภโตสุชาติสังสุทธเคราห์ณี) รวมถึงข้อความที่แสดงพระคุณพิเศษตามโบราณราชประเพณี เช่น “จุฬาลงกรณราชวรังกูร มหามกุฏวงศวิรุทธวิษณุ” เพื่อแสดงให้เห็นว่าทรงสืบราชสันตติวงศ์จากสมเด็จพระบรมชนกนาถและสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช “สุโขทัยธรรมราชา” ตามพระนามกรม “วิชยยุทธศาสตร์โกศล” คือวิชยยุทธศาสตร์ การศึกที่ทรงศึกษา และ “บรมเชษฐโสทรสมมต” เพราะทรงได้รับสมมติจากสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชให้ทรงสืบราชสมบัติ

กล่าวโดยสรุป พระปรมาภิไธยสมัยรัชกาลที่ 6 มีการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบจากพระปรมาภิไธยที่มีข้อความเดียวกันในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งสืบทอดจาริตมาจากสมัยอยุธยาเป็นการประดิษฐ์ใหม่ พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์มีพระปรมาภิไธยแตกต่างกันไปตามแต่ละรัชกาล ด้านภาษาที่ใช้ขนานพระปรมาภิไธยยังคงเลือกสรรถ้อยคำที่มีความไพเราะทางเสียงมาเรียบเรียงให้เกิดสุนทรีย์รส

ด้านเนื้อหา นอกจากจะบรรจุคำแสดงพระบรมเดชานุภาพในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ยังเพิ่มคำแสดงพระปัญญาสามารถ เช่น สุตพุทธมหารัศวี ตรีปิฎกาภิโกศล วิมลปรีชามหาอุดมบัณฑิต สุนทรวิจิตรปฏิภาณ (รัชกาลที่ 4 ทรงเชี่ยวชาญพระไตรปิฎก) ประพนธปรีช มัทวสมาจาร (รัชกาลที่ 6 ทรงเชี่ยวชาญการประพันธ์) อภินาวศิลปศึกษาเดชนาวุช วิชยยุทธศาสตร์โกศล (รัชกาลที่ 7 ทรงศึกษาเชี่ยวชาญวิชาทหาร) และคำแสดงพระราชจริยวัตรหรือพระคุณพิเศษเฉพาะพระองค์ลงไปด้วย เช่น มัทวสมาจาร (มีความความอ่อนโยน, เป็นธรรมชาติหนึ่งในทศพิธราชธรรม) เมตตากรุณาสีตลหฤทัย (ผู้มีพระทัยเย็นและมีเมตตากรุณา) สุจริตสมาจาร (มีความประพฤติชอบ) แสดงให้เห็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงการมีอยู่จริงในฐานะที่ทรงเป็นมนุษย์ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาสามารถผู้หนึ่ง มีไข่ผู้หวังพึ่งพาแต่พลังอำนาจเหนือมนุษย์อันเร้นลับศักดิ์สิทธิ์ของคติสมมติเทวราชเป็นหลักในการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองอีกต่อไป

พิจารณาในแง่สังคมวัฒนธรรม ความรู้ด้านจักรวาลวิทยาของไทยมีพื้นฐานจากคติเรื่องไตรภูมิอันเป็นศูนย์รวมและหล่อหลอมโลกทัศน์ของสังคมไทยมาหลายศตวรรษ แต่คติความรู้ดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นเหตุผลนิยม (rationalism) เมื่อมีชนชั้นนารีเข้ามามีบทบาทในการถ่ายทอดวิทยาการตะวันตกในสังคมไทยมากขึ้น โดยเฉพาะรัชกาลที่ 4 ที่มีหลักฐานว่าทรงสนพระทัยวิทยาการใหม่ๆ ทางด้านวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ ตลอดจนประวัติศาสตร์ของประเทศทางตะวันตกมาตั้งแต่ทรงผนวช อย่างไรก็ตาม แม้รัชกาลที่ 4 จะทรงใฝ่พระทัยในความรู้จากตะวันตกจนถือว่าพระองค์เป็นชนชั้นนารีไทยที่ทันสมัยผู้หนึ่ง แต่พระองค์ก็ได้ทรงปฏิเสธคติเรื่อง “จักรพรรดิราช” หรือ “ราชาเหนือราชา” อย่างสิ้นเชิงแต่อย่างใด ดังปรากฏข้อความในพระปรมาภิไธยว่า “จาตุรนต์บรมมหาจักรพรรดิ” (ทรงเปรียบเหมือนพระราชาผู้ยิ่งใหญ่แห่งทิศทั้ง 4) อันเป็นภูมิสถานแบบไตรภูมิ

ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า สถาบันกษัตริย์ไทยนับแต่โบราณกาลได้แนวความคิดเรื่องเทวราชาและธรรมราชาจากศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ กษัตริย์อ้างว่าพระองค์เป็นเทพเจ้าทางศาสนาพราหมณ์และพระโพธิสัตว์ ทรงมีบุญบารมีและคุณธรรมตามหลักกฎแห่งกรรมว่าผู้ประกอบกรรมดีมากจึงจะอยู่ในตำแหน่งสูงสุดของสังคมได้ อำนาจในการปกครองของพระองค์จึงมีพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่รับรอง ขณะที่ศาสนาพราหมณ์ก็รองรับสถาบันกษัตริย์ไว้ในฐานะผู้มีคุณธรรมสูงสุดและให้แนวทางแก่พระมหากษัตริย์ในการจรรโลงคุณธรรมในอาณาจักรไว้ด้วย

กระทั่งบ้านเมืองเริ่มก้าวเข้าสู่กระแสธารแห่งความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก พระมหากษัตริย์ทรงใกล้ชิดและรู้ซึ่งถึงชีวิตจิตใจและความต้องการของประชาชนกับยอมรับในอำนาจของประชาชนมากขึ้น จึงปรากฏคำว่า “มหาชนนิกรสโมสรสมมติ” แปลว่า ผู้ที่ได้รับการยินยอมจากหมู่ชนเป็นอันมาก ในพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 4 เป็นครั้งแรก ซึ่ง ‘หมู่ชน’ ดังกล่าวหมายถึงขุนนางผู้ใหญ่ที่ยกพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ อีกนัยหนึ่งอาจเป็นการแสดงพระราชประสงค์ที่จะได้รับการสนับสนุนจากประชาชนด้วย อันเป็นธรรมเนียมใหม่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในพระนามกษัตริย์ในอดีต

ทั้งนี้แนวคิดเรื่องการได้มาซึ่งอำนาจจากความเห็นชอบพร้อมใจแห่งหมู่ชนยังปรากฏในสร้อยพระนามรัชกาลที่ 5 อีกที่ว่า “อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ” เพราะทรงได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุมอันมีพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และพระสงฆ์ กับรัชกาลที่ 8 ที่ว่า “อเนกนิกรชนสโมสรสมมติ” เพราะทรงได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีโดยความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรอันเป็นผู้แทนแห่งมหาชนชาวสยาม นอกจากนี้ พระปรมาภิไธยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ยังสะท้อนความเป็นพระมหากษัตริย์แห่งสยามประเทศไว้อีกด้วย เช่น การปรากฏคำว่า “บริบูรณ์คุณสารสยามาภิลोकยติลล” “บริบูรณ์คุณสารสยามาทินครวรุฒเมกราชดิลล” “สยามินทราธิราช”

“สยามินทราธิเบศร” ซึ่งล้วนมีความหมายว่าผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินสยามประเทศทั้งสิ้น แสดงถึงพระราชสถานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นศูนย์กลางอาณาจักรและในฐานะพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงเป็นประมุขสูงสุดแห่งประเทศ

ด้านสิทธิธรรมแห่งการขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนที่เรียกว่า “สืบสันตติวงศ์” หรือ “สืบราชสันตติวงศ์” นั้น พระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 6 ปรากฏคำว่า “บรมชนกาดิศรสมมต” แปลว่า พระราชบิดาทรงตั้งให้เป็นพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ พระองค์เป็นพระราชโอรสผู้ทรงดำรงตำแหน่งสยามมกุฎราชกุมาร และได้สืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา และพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 7 ปรากฏคำว่า “บรมเชษฐาธิราชสมมต” แปลว่า พระเชษฐาทรงตั้งให้เป็นพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ ทรงสืบราชสมบัติต่อจากรัชกาลที่ 6 ผู้ทรงเป็นพระเชษฐา นอกจากนี้ยังปรากฏนามพระราชบุพการีเพื่ออ้างอิงอำนาจแห่งความเป็นขัตติยตระกูล ได้แก่ “บดินทรเทพย มหามงกุฏ บุษยรัตน์ราชรวินศ วรุตมพงศบริพัตร” (รัชกาลที่ 5 สืบเชื้อสายรัชกาลที่ 4) พินิตประชานารถ มหาสมมตวิวงษ์ [...] จุพาลงกรณราชวรังกูร (รัชกาลที่ 6 สืบเชื้อสายรัชกาลที่ 5) เทพยปรียมหาราชรวินศ [...] จุพาลงกรณราชวรังกูร (รัชกาลที่ 7 สืบเชื้อสายรัชกาลที่ 5) มหิตลานเรศวรังกูร (รัชกาลที่ 8 สืบเชื้อสายสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก) จุพาลงกรณราชปรียวรนัดดา (รัชกาลที่ 8 พระราชนัดดา รัชกาลที่ 5)

4. พระปรมาภิไธยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

“ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” คือคำเรียกรวมการปกครองแบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญกับประชาธิปไตยระบบรัฐสภา เกิดขึ้นจาก “การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475” หรือ “การอภิวัฒน์สยาม” เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 โดยคณะนายทหารและพลเรือนที่เรียกตนเองว่า “คณะราษฎร” เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของประวัติศาสตร์ไทยในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ 1) การยกเลิกระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และใช้ระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ 2) การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรกของสยาม และ 3) การมีอิทธิพลทางการเมืองของคณะราษฎรเป็นเวลาประมาณ 15 ปี

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะรัฐบาลผู้ก่อการเริ่มสถาปนาสถาบันการเมืองขึ้นด้วยการจัดให้มีสภาผู้แทนราษฎรหรือรัฐสภา มีคณะรัฐมนตรี และมีศาล อำนาจอธิปไตยซึ่งเป็นอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศซึ่งเคยเป็นของพระมหากษัตริย์ถูกเปลี่ยนเป็นของประชาชน โดยที่ประชาชนได้มอบหมายให้ฝ่ายนิติบัญญัติ (โดยรัฐสภา) ฝ่ายบริหาร (โดยคณะรัฐมนตรี) และฝ่ายตุลาการ (โดยศาล) ใช้อำนาจอธิปไตยแทนประชาชนชาวไทยทั้งหมด

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ขณะเกิดเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทรงประกาศสละราชสมบัติ เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 อีกทั้งสละสิทธิในการแต่งตั้งผู้สืบราชสมบัติตามกฎหมายที่เคยมีมาว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช 2467 สภาผู้แทนราษฎรในขณะนั้นได้ลงมติเมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2477 ให้กราบบังคมทูลอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ พระชนมายุ 8 พรรษา 6 เดือน ขณะทรงศึกษาที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เป็นผู้สืบราชสมบัติ

คณะรัฐมนตรีมีโทรเลขไปอัญเชิญเสด็จให้ขึ้นทรงราชย์ตั้งแต่วันและเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ พร้อมกันนั้นนายกรัฐมนตรีก็ออกประกาศให้ทราบทั่วกันว่า “...สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ได้ขึ้นทรงราชย์สืบสันตติวงศ์ตั้งแต่วันที่วันเวลานี้เป็นต้นไป...” (ราชกิจจานุเบกษา, 2477, น. 1331) ต่อมาปรากฏพระปรมาภิไธยในทางราชการตลอดรัชกาลว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล”

เนื่องจากพระองค์เสด็จสวรรคตก่อนประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ตามขัตติยราชประเพณี ภายหลังเสด็จสวรรคตแล้ว 2 เดือน รัฐบาลจึงได้มีประกาศพระบรมราชโองการเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า “...พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล อุดลยเดชวิมลรามาริบัติ จักรีนฤพดินทรสยามมินทรราชิราช พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย...” (ราชกิจจานุเบกษา, 2489, น. 442) อันเป็นรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ กล่าวคือปรากฏเพียงชื่อ นามสกุล กับตำแหน่ง (พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย) เท่านั้น ต่อมาในโอกาสที่รัชกาลที่ 9 ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2539 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลเป็นพระปรมาภิไธยอันวิเศษตามแบบแผนโบราณราชประเพณี (รัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 7) ว่า

...พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล อุดลยเดชวิมลรามาริบัติ จุพาลงกรณราชปรียวรัตดา มหิตลานเรศวรางกูร ไอยุยสันตติวงศ์วิสุทษ์ วรุตมขัตติยศักดิ์อรรคอุดม จักรีบรมราชวงศินวิฐ ทศพิธราชธรรมอุกฤษฏินิบุณ อุดลยเดชวิมลรามาริบัติ สุธาสิตบุรพาธิการไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ ธิญูอรรคลักษณ์จิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชนโตมวงคประณตบาทบงกชยุคล อนเณนิกรชนสโมสรสมมต ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตรราติฉัตร สรรพรัฐทศทิศวิชัย สกลมไหศวรียมมหาสวามินทรเมศวรมหิทรหมหารามาริราชวโรดม บรมนาถชาติอาชาวไศรย พุทธาภิไธยรัตนสรณารักษ์ วิศิษฎ์ศักดิ์อัครนเรศรามาริบัติ เมตตากฤษฏาสีตลหฤทัย อนโณปมัยบุญการ สกลไพศาลมหาธิราชิบัติ พระอัฐมรามาริบัติดินทร สยามินทรราชิราช บรมนาถบพิตร...¹⁵

(ราชกิจจานุเบกษา, 2539, น. 2)

พระปรมาภิไธยอย่างเต็มนี้มีความพิเศษคือกลับมาใช้แบบแผนแห่งพระปรมาภิไธยสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 7 อีกครั้ง คือมีสร้อยพระนามยาวหลายวรรค มีคำแสดงพระราชฐานะกับพระคุณลักษณะและมีถ้อยคำที่เคยปรากฏในพระปรมาภิไธยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 หลายวรรค เช่น ลักษณะวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชนโตมวงคประณตบาทบงกชยุคล ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตรราติฉัตร สกลมไหศวรียมมหาสวามินทร เมศวรมหิทรหมหารามาริราชวโรดม กับปรากฏพระคุณลักษณะเฉพาะพระองค์ในบางวรรค เช่น “จุพาลงกรณราชปรียวรัตดา” คือทรงเป็นพระราชนัดดารัชกาลที่ 5 “มหิตลานเรศวรางกูร ไอยุยสันตติวงศ์วิสุทษ์ วรุตมขัตติยศักดิ์อรรคอุดม จักรีบรมราชวงศินวิฐ” ทรงสืบราชสันตติวงศ์ในสายรัชกาลที่ 5 ผ่านทางสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อุดลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

¹⁵ พระปรมาภิไธยอย่างมัธยม คือ “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สกลไพศาลมหาธิราชิบัติ พระอัฐมรามาริบัติดินทร สยามินทรราชิราช บรมนาถบพิตร” และพระปรมาภิไธยอย่างสังเขป คือ “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาริบัติดินทร”

วันอาทิตย์ที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตอย่างกะทันหันในวันเดียวกัน รัฐบาลโดยความเห็นชอบของรัฐสภาลงมติเป็นเอกฉันท์ให้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชขึ้นครองราชสมบัติ (ราชกิจจานุเบกษา, 2489, น. 4-5) ต่อมาเมื่อวันศุกร์ที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามแบบอย่างโบราณราชประเพณีขึ้นเฉลิมพระปรมาภิไธยตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร”¹⁶ (ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุ, 2493, น. 28)

พระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 9 มีข้อความส่วนใหญ่ร่วมกันกับพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 8 ในพระบรมราชโองการ ประกาศ เฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พ.ศ. 2489 คือมีความยาวเทียบได้กับพระปรมาภิไธยอย่างมีขมแทนนั้น ทั้งมีการลดทอนคำแสดงพระราชฐานะและคำแสดงพระคุณลักษณะกับการตัดพระนามแผ่นดินออกด้วย

รัชกาลที่ 9 เสด็จสวรรคตในวันพฤหัสบดีที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2559 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์เป็นพระมหากษัตริย์ ตามกฎหมายที่ตราว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช 2467 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระปรมาภิไธยว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร” (ราชกิจจานุเบกษา, 2559, น. 2) ทั้งนี้ ในระหว่างที่ยังมิได้ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก คำขึ้นต้นพระปรมาภิไธยจะใช้ว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” แทน “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” เหมือนเช่นในรัชกาลก่อนๆ

ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ในวันเสาร์ที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2562 เฉลิมพระปรมาภิไธยตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิตติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว” (ราชกิจจานุเบกษา, 2562, น. 3) พระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 10 มีลักษณะสำคัญคือการรื้อฟื้นพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 กับรัชกาลที่ 6 อีกครั้ง กล่าวคือ พระปรมาภิไธยเริ่มต้นด้วย “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทระ” ตามด้วย “รามารธิบดีศรีสินทระ” ตามด้วยพระนามเดิมคือ “มหาวชิราลงกรณ” แล้วตามด้วยสร้อยพระนามอย่างมีขม ส่วนท้ายเป็นพระนามแผ่นดิน “พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว”

หากพิจารณาเหตุการณ์ทางสังคม หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข เมื่อ พ.ศ. 2475 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 บัญญัติไว้ว่า “อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย” ซึ่งแสดงแนวคิดเรื่องพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เห็นว่ามีได้เป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจหรือเป็นอำนาจสูงสุดอีกต่อไป บทบาทอื่นใดเช่นการตรากฎหมายซึ่งทรงมีมาโดยตลอดก็เป็นหน้าที่ของผู้อื่น เช่นในหมวด 1 พระมหากษัตริย์มาตรา 6 ระบุว่า “พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติโดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎร”

¹⁶ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562 พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระปรมาภิไธยพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมชนกนาถตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร”

การเสด็จขึ้นครองราชสมบัติของรัชกาลที่ 8 จึงเป็นไปตามระบอบการปกครองใหม่ที่เปลี่ยนอำนาจและบทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ พระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงมีอำนาจและบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดินโดยตรงเหมือนในระบอบราชาธิปไตยอีกแล้ว ดังหลักฐานคือพระปรมาภิไธยอันปรากฏในทางราชการตลอดรัชกาล “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล” หรือที่มีประกาศพระบรมราชโองการเฉลิมพระปรมาภิไธยหลังเสด็จสวรรคตไปแล้วว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล อุดุลยเดชวิกรมรามธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามมินทราธิราช พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย” ก็เป็นที่ยืนยันว่ารัฐบาลหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องตั้งใจที่จะแสดงให้เห็นถึงสถานภาพและบทบาทของพระมหากษัตริย์ผ่านพระปรมาภิไธยอันเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์แทนองค์พระมหากษัตริย์ ส่วนการตัดนามแผ่นดินออกก็น่าจะมีสาเหตุมาจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีแนวคิดที่ว่าประเทศหรือแผ่นดินเป็นของพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองให้พระมหากษัตริย์มาอยู่ใต้รัฐธรรมนูญแล้ว อำนาจอธิปไตยสูงสุดเปลี่ยนเจ้าของไปจากพระมหากษัตริย์เป็นปวงชนชาวไทยทั่วประเทศ

แบบแผนและรูปแบบแห่งพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 8 นี้ถูกนำมาใช้กับการเฉลิมพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 9 ด้วย ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าระยะเวลาการครองราชสมบัติของรัชกาลที่ 8 เพียง 11 ปี 99 วัน ไม่อาจส่งผลกระทบ (impact) ต่อโลกทัศน์ผู้นำรัฐบาลหรือผู้มีอำนาจของบ้านเมืองในยุคนั้น นอกจากนี้ ยังมีคำอธิบายหนึ่งที่น่าสนใจจากประสบการณ์ส่วนตัวว่า “ได้อ่านพบเอกสารเก่าเกี่ยวกับการเตรียมงานบรมราชาภิเษก ตอนที่ว่าด้วยการคิดพระปรมาภิไธยถวาย ได้ความว่าท่านผู้ใหญ่ผู้ที่เคยผูกพระปรมาภิไธยถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 8 รับหน้าที่ผูกพระปรมาภิไธยถวายในครั้งนี้อีก” (ภาวาส บุญนาค, 2535, น. 35)

ระยะเวลาอันยาวนานถึง 70 ปีในสิริราชสมบัติของรัชกาลที่ 9 เปิดโอกาสให้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจและริเริ่มจัดวางธรรมเนียมประเพณีว่าด้วยบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขหลายประการ ขณะเดียวกันก็ทรงสืบทอดจารีตที่บูรพกษัตริย์เคยปฏิบัติไว้อีกบางประการ สิ่งหนึ่งคือการเฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ในโอกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติมาครบ 50 ปี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ 8 เป็นพระปรมาภิไธยอันวิเศษตามแบบแผนโบราณราชประเพณี ซึ่งเป็นการรื้อฟื้นพระปรมาภิไธยแบบจารีตที่มีถ้อยคำแสดงพระราชฐานะและพระคุณลักษณะขึ้นมาอีกครั้ง และการรื้อฟื้นพระปรมาภิไธยแบบจารีตครั้งสำคัญก็คือเมื่อมีการถวายเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า “พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว” ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562 เพราะเป็นครั้งแรกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองที่กษัตริย์ทรงได้รับการถวายพระนามแผ่นดิน

5. บทสรุป

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของประเทศไทยคือการมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขต่อเนื่องกันมาโดยตลอดไม่ขาดสาย สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นวัฒนธรรมการปกครองที่สำคัญและผูกพันอย่างแนบแน่นกับสังคมไทยนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สะท้อนผ่านแนวคิด ความเชื่อ และความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ ที่สร้างความเป็นหนึ่งเดียว (หม่อมราชวงศ์ศุภวรัญญ์ เกษมศรี, 2554, น. 6) พระปรมาภิไธยที่สร้างขึ้นด้วยภาษาอันพิเศษและมีความสัมพันธ์กับความคิด ความเชื่อ ค่านิยม กับพระราชนิยม ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงทางสังคม สะท้อนให้เห็นภาพความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมการปกครองของไทย

จากการศึกษาภูมิหลังพระปรมากิไธยพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 10 ด้านภูมิหลังและลักษณะสำคัญ พบว่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบทอดจารีตการขนานพระปรมากิไธยมาจากสมัยอยุธยา ใช้ข้อความส่วนใหญ่เหมือนกัน สันนิษฐานว่ารายละเอียดที่ต่างกันเกิดจากความผิดพลาดเรื่อง การคัดลอกและอักษรวิธีแต่ละยุคสมัย ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญแห่งพระปรมากิไธยเริ่มในรัชกาลที่ 4 ทรงเพิ่มเติมถ้อยคำขึ้นจากพระปรมากิไธยเดิมจำนวนมาก ทรงบรรจุคำสำคัญอันแสดงความคิดทางการเมือง การปกครองไว้ในสร้อยพระนามกับทรงเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระปรมากิไธยจนเป็นแบบแผน พระราชวินิจฉัยหลายอย่างเป็นพระราชนิยมให้พระมหากษัตริย์รัชกาลต่อๆ มาใช้เป็นแนวพระราชดำริในการขนานพระปรมากิไธยแบบแผนแห่งพระปรมากิไธยที่รัชกาลที่ 4 ทรงวางระเบียบไว้นี้ปรากฏสืบมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7

เมื่อรัชกาลที่ 8 และรัชกาลที่ 9 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นสมัยที่บ้านเมืองปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รูปแบบของพระปรมากิไธยจึงเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมคือมีขนาดสั้นลงอย่างมากและมีการลดทอนคำแสดงพระราชฐานะกับคำแสดงคุณลักษณะกับการตัดพระนามแผ่นดินออก¹⁷ ถึงรัชกาลที่ 10 ทรงรื้อฟื้นการใช้คำตามพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 กับรัชกาลที่ 6 รวมถึงการขนานนามแผ่นดินขึ้นอีกครั้ง

ด้านภาษา พบว่าการขนานพระปรมากิไธยมีการใช้ภาษาวรรณศิลป์หรือศิลปะแห่งการเรียบเรียงถ้อยคำให้เกิดสุนทรียรส เนื่องจากพระปรมากิไธยเป็นชื่อเฉพาะแห่งพระมหากษัตริย์ ภาษาที่ใช้จึงต้องเลือกสรรเรียบเรียงด้วยถ้อยคำประณีตงดงาม มีเสียงสัมผัสคล้องจองกันเพื่อให้เกิดความไพเราะ การใช้ภาษาลักษณะนี้แสดงวัตถุประสงค์สำคัญว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชฐานะและพระคุณลักษณะพิเศษที่เหมาะสมกับการเป็นกษัตริย์ ทรงมีสิทธิธรรมหรือสิทธิโดยชอบธรรมในการสืบสันตติวงศ์ต่อจากพระมหากษัตริย์รัชกาลก่อนทั้งด้านการเป็นผู้สืบเชื้อสายและการยอมรับจากหมู่ชน นอกจากนี้ พระปรมากิไธยที่สร้างด้วยภาษาอันพิเศษยังแสดงให้เห็นสุนทรียภาพทางภาษาอันเป็นภูมิปัญญาสำคัญแห่งบรรพชนไทยด้วย

ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม พบว่าพระปรมากิไธยสมัยรัตนโกสินทร์แสดงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมโดยเฉพาะคติเกี่ยวกับกษัตริย์ซึ่งสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงผ่านยุคสมัยต่างๆ การรักษาคติเดิมคือพระราชฐานะแห่งพระมหากษัตริย์ตามสังคมจารีต ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดเป็นหนึ่งในเดียวกันระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนา การปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจทั้งด้านการบริหาร ตุลาการ และนิติบัญญัติ จนถึงระบอบการปกครองที่ถ่อมตีปวงชนเป็นใหญ่ จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและยอมรับระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในสังคมใหม่ หลักฐานดังกล่าวอาจใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาทำความเข้าใจสังคมไทยตามบริบทความสนใจอันหลากหลายได้อีกทางหนึ่ง

¹⁷ แม้ในคราวที่คณะรัฐมนตรีได้ถวายพระปรมากิไธยรัชกาลที่ 8 “เป็นพระปรมากิไธยอันวิเศษตามแบบแผนโบราณราชประเพณี” ก็มีได้ถวายพระนามแผ่นดิน

รายการอ้างอิง

- จันทร์ฉาย ภัคธิดม. (2528). การศึกษาวิเคราะห์ความชอบธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยอยุธยา: รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- จันทร์ฉาย ภัคธิดม. (2532). รายงานการวิจัยการวิเคราะห์พระบรมนามาภิไธยในสมัยอยุธยา: การสืบค้นและความหมาย. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2463). พระราชกรณียานุสร พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ตอนว่าด้วยพระราชพิธีศรีสัจปานกาล. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
- ดนัย พลอยพลาย. (2558). พระนามเจ้านายสมัยรัตนโกสินทร์: การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมไทย (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. (2459). พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. (2468). ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ. พระนคร: โสภณพิพรรฒนาการ.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. (2511). พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา. พระนคร: บริษัทตั้งทองหวดและบริษัทสยามกลการ.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. (2555). พระราชพงษาวดารรัชกาลที่ 5 (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: มติชน.
- ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. (2538). พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เทศนาพระราชประวัติและพงษาวดารกรุงเทพฯ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ [และคนอื่น ๆ]. (2462). พระนคร: หนังสือพิมพ์ไทย.
- นรินทรเทวี, กรมหลวง. (2451). พระราชวิจารณ์ จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่จุลศักราช 1129 ถึงจุลศักราช 1182 เป็นเวลา 53 ปี. พระนคร: บำรุงนุกุลกิจ.
- นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2458). โคลงแลรายยอพระเกียรติ. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาคปริณกษ ส่วนที่ 1. (2467). พระนคร: บำรุงนุกุลกิจ.
- ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (2528). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.
- ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง (เล่ม 1-3). (2481). พระนคร: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์.
- พระราชพงษาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. (2478). พระนคร: พระจันทร์.
- พระราชพงษาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2411 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2477). พระนคร: พระจันทร์.
- พิชญา สุ่มจินดา. (2560). พระปรมาภิไธย พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์. ศิลปวัฒนธรรม, 38(3), 66-90.
- พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (บ.ก.). (2558). สุขุทัยกับอาเซียน: มองปัจจุบันผ่านอดีตจากมิติประวัติศาสตร์ ศิลปะ โบราณคดี. ปทุมธานี: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภาวส บุนนาค. (2535). พระปรมาภิไธยสมเด็จพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2417). ประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมใหม่. เล่มที่ 1 วันจันทร์ เดือน 8 แรมค่ำ 1 ปีมจ 1236 แผ่นที่ 7, น. 52-53.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2451). ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127. เล่มที่ 25 ฉบับพิเศษ วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2451, น. 206-287.

- ราชกิจจานุเบกษา. (2453). ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธย. เล่มที่ 27 ตอนที่ 0 ง วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2453, น. 2023.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2459). พระบรมราชโองการ ประกาศ เฉลิมพระปรมาภิไธย. เล่มที่ 33 ตอนที่ 0 ก วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2459, น. 212-217.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2468). พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียร ปิณธุ สัปตศก พุทธศักราช 2468. เล่มที่ 42 ตอนที่ พิเศษ 0 ก วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2468, น. 154-155.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2475). รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม. เล่มที่ 49 วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475, น. 529.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2476). พระราชกฤษฎีกาตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พุทธศักราช 2476. เล่มที่ 50 วันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2476, น. 838.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2477). ประกาศ สภาผู้แทนราษฎรรับทราบในการที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสละราชสมบัติและลงมติเห็นชอบในการอัญเชิญ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า อานันทมหิดล ขึ้นทรงราชย์. เล่มที่ 51 ตอนที่ พิเศษ 0 ก วันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2477, น. 1331.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2489). ประกาศ เรื่องสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์. เล่มที่ 63 ตอนที่ พิเศษ 39 ก วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489, น. 4-5.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2539). พระบรมราชโองการ ประกาศ เฉลิมพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา อานันทมหิดล. เล่มที่ 113 ตอนที่ 11 ข วันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ.2539, น. 2.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2559). ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. เล่มที่ 113 ตอนที่ 102 วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2559, น. 2.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2562). พระบรมราชโองการ ประกาศ เรื่อง พระปรมาภิไธย พระนามาภิไธย คำอ่าน และสรรพนาม คำขึ้นต้น คำลงท้าย ในการกราบบังคมทูล กราบพูล. เล่มที่ 136 ตอนที่ พิเศษ 117 ง วันที่ 10 พฤษภาคม 2562 ข, น. 3.
- ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุ พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธี เฉลิมพระราชมณเฑียร พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ. 2493. (2493). พระนคร: กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- ราม วชิราวุธ. (2546). ประวัติต้นรัชกาลที่ 6 (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มติชน.
- วิไลเลขา ถาวรธนสาร (2545). ชนชั้นนำไทยกับการพัฒนาธรรมตะวันตก. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศุภวัฒน์ เกษมศรี, ม.ร.ว. (2554). สถาบันพระมหากษัตริย์กับประเทศไทย. ใน นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย (น. 6-10). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.
- สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2459). ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1 สำหรับพระราชพิธีประจำปี. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. 2325-2352). กรุงเทพฯ: มติชน.
- อภิวิชญ์ คำสอน. (2564). พระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์: ความงดงามทางภาษาที่สะท้อนภาพลักษณ์ใหม่ของพระมหากษัตริย์. ใน รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการ “โครงการประชุมวิชาการระดับชาติ เครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการและวัฒนธรรม 4 สถาบันการศึกษา” (น. 255-276). กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อภิวิชญ์ คำสอน. (2566). ความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏใน พระปรมาภิไธยของพระองค์. วารสารรามคำแหง ฉบับคณะศึกษาศาสตร์ (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์), 4(2), 34-48.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2538). การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.